

Національний
медичний університет
імені О.О. Богомольця

Бардов В.Г., Віленський Ю.Г., Гаркавий С.І.,
Гринзовський А.М., Омельчук С.Т.,
Пельо І.М., Широбоков В.П.,
Яворовський О.П.

НЕХАЙ ЗНАЄ... «ЄВРОПА» ...

БУДІВНИЧІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЦИНИ
(долі Титанів НМУ – скрізь жорна ГПУ)

*за загальною редакцією
член-кореспондента НАМН України,
д.мед.н., професора Кучина Ю.А.*

Київ 2021

УДК 94:[614.2+378.4](477-25)

Н585 Бардов В.Г., Віленський Ю.Г., Гаркавий С.І., Гринзовський А.М., Омельчук С.Т., Пельо І.М., Ширококов В.П., Яворовський О.П. Нехай знає... «Європа»... Будівничі української медицини (долі титанів НМУ – кризь жорна ГПУ) За загальною редакцією член-кореспондента НАМН України, д.мед.н., професора Кучина Ю.Л. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. – 440 с.

ISBN 978-966-378-923-1

Книга присвячена поверненню з небуття імен та ідей багатьох медиків, звинувачених в «українському буржуазному націоналізмі», та містить інформацію з багатьох архівних джерел, фотографії, свідчення, які показують життя і долю фундаторів національної медицини. Змістовно представлено трагічну долю українських медиків, висококваліфікованих викладачів Київського медичного інституту, які брали участь у створенні Української Народної Республіки в жовтні 1917 р., пройшли через репресії 1920-х – 1930-х років, а деякі з них стали жертвами сфабрикованої політичної справи «Спілка визволення України» (СВУ). Окремі розділи книги присвячені видатним особистостям, яких торкнулася хижа рука «радянського правосуддя».

Видання розраховане на широке коло читачів: фахівців, що досліджують розвиток медицини, студентів та лікарів усіх фахів, які цікавляться історією України загалом та НМУ імені О.О. Богомольця зокрема.

Права та уся відповідальність за тексти належить авторам.

ISBN 978-966-378-923-1

© Автори, 2021

© ДУХ І ЛІТЕРА, 2021

ПЕРЕДМОВА

У 2021 році Національному медичному університету імені О.О. Богомольця виповнюється 180 років. Це солідний вік, протягом якого історія вишу знала злети і падіння, розквіт наукових шкіл та цькування і фізичну розправу над їх фундаторами.

Уваги читача заслуговує кожен розділ книги. Від першої до останньої сторінки перед нами проходить історія вишу та України в долях її славних синів. У випробуваннях розвивається Українська Народна Республіка, і лікарі не стоять осторонь. Завдяки залученню нових, раніше невідомих архівних джерел авторам вдається досягти історичної та ідеологічної справедливості щодо героїв цієї книги.

На прикладах доль Овксентія Корчак-Чепурківського, Леоніда Левитського, Олександра Черняхівського, Миколи Кудрицького, Володимира Удовенка, Володимира Підгаєцького, Аркадія Барбара, які потрапили під прес необґрунтованих переслідувань і звинувачень, та їхнього оточення автори показують наслідки репресій 1920-х – 1930-х років для діяльності Київського медичного інституту та розвитку української науки – як медичної, так і інших її галузей. Інформативним та насиченим архівними джерелами в цьому сенсі є розділ «Наслідки репресій 20–30-х років для діяльності кафедри мікробіології Київського медичного інституту».

Окремо варто відзначити проведення в 1930 р. судового процесу проти українських інтелектуалів, звинувачених у належності до опозиційної щодо радянської влади організації «Спілка визволення України» (СВУ). Ця справа була сфабрикована

зусиллями ДПУ – репресивного карального апарату НКВС. Результатом пекельного процесу стали понівечені життя, а для багатьох – смерть від кулі.

Заслуговує на увагу і розділ «Національний медичний університет імені О.О. Богомольця напередодні 180-річчя. Звитяга, досягнення, втрати», в якому у світлі 180-ї річниці Національного медичного університету імені О.О. Богомольця згадуються видатні особистості та їхні внески в науку й відкриття, які, хоч і фрагментарно та без деталізації й подробиць, але яскраво і вражаюче відображають історію цього навчального закладу.

Останній розділ «На раменах титанів, у візіях послідовників» підводить підсумки тісного взаємозв'язку сучасних профілактичних шкіл НМУ з гігантами української медичної науки минулого, які пройшли сталінські репресії та віддали свої життя, забезпечуючи майбутнє людства.

ВСТУП

Приречені на забуття, повернені в історію

Дивовижний і майже неймовірний випадок, з якого ми хочемо розпочати цю документальну розповідь, нагадує детектив, а, може, навіть і притчу. Йдеться про перше в історії України XX століття фатальне зіткнення зі своєю неправдою і фальсифікацій та беззбройної і чистої правди, що сталося під час судового процесу «СВУ», сфабрикованого Державним політичним управлінням (ДПУ) – репресивним апаратом СРСР.

Усі ці гіркі місяці гноблення й обману безневинних були ретельно розписані тогочасною владою, як по нотах, причому, за прямою сталінською партитурою: «Пусть знает так называемая “Европа”»...

Знайдена й оприлюднена наукова доповідь, видатного українського фахівця з гігієни праці В. Підгаєцького, яку він проголосив у далекому 1927 році, проливає світло на ті події. Конгрес із наукової організації праці відбувся в Італії – країні, що переживала час складних політичних змін та випробувань, оскільки до влади прийшов Муссоліні. Але матеріали Конгресу збереглися. Публікація В. Підгаєцького, одного з фігурантів того псевдосуду, красномовно свідчить: все потаємне, все кинуте в безодню історії рано чи пізно стає явним.

Серед 45 обвинувачених, котрих усупереч положенням міжнародної юриспруденції і юрисдикції, нехтуючи обов'язковою в цивілізованому світі презумпцією невинуватості до винесення законодавчо обґрунтованого вироку, розпинали на широко

рекламованому ганебному харківському «судилищі» 1930 року, були і вчені-медики. Показовий суд відбувся над найкращими синами України, яких змусили зізнатися в належності до «СВУ» (Спілки визволення України) – вигаданої владою міфічної «контрреволюційної організації», якої насправді не існувало.

Отже, на лаві підсудних за звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі» разом з іншими відомими громадськими діячами та вченими опинились і видатні представники медицини: Олександр Черняхівський, Володимир Підгаєцький, Володимир Удовенко, Микола Кудрицький, Аркадій Барбар. Але люди, офіційно притягнені до суду, – це, по суті, тільки верхівка цієї справи, яка охопила, згідно з протоколами (які ще буде необхідно додатково розшукати і вивчити), понад 700 підозрюваних і тисячі потерпілих. Такий був розмах Державного політичного управління. Були заарештовані, але до суду не притягнені, й інші працівники медичної галузі.

У групу обвинувачених медиків, призначених на заклання, владою зумисно не був включений великий український учений, засновник національної медичної науки Овксентій Корчак-Чепурківський. Проте, саме цьому науковцю, враховуючи його громадський статус, випала важка в моральному плані роль: вимушено, гіркими вимученими словами, затаврувати своїх соратників та улюблених учнів, звинувативши їх у вигаданих «контрреволюційних» задумах. Це резонансне «зречення» мало продемонструвати світові: Країна Рад одностайно самоочищується від прихованих недоброзичливців і ворогів.

Ким же вони були насправді, ці подвижники знань і совісності? Підкреслимо: йдеться не про якихось недоуків, а про дипломованих лікарів, вихованців престижних вищих медичних навчальних закладів царської Росії в Санкт-Петербурзі, Києві, Томську. Їх, за самою природою професії, об'єднував зміст «клятви Гіппократа», а в сучасному сенсі – «Факультетська обіцянка», котру давали випускники вищих медичних навчальних закладів. Там були хвилюючі слова: «Приймаючи з глибокою

вдячністю даровані мені наукою права лікаря і осягаючи всю важливість обов'язків, що покладаються на мене цим званням, я даю обіцянку протягом всього свого життя нічим не затьмарювати честь стану, в який нині вступаю. Обіцяю повсякчас допомагати по кращому моєму розумінню що удається до моєї допомоги тим, що страждають, свято зберігати що ввіряються мені сімейні таємниці і не вживати в зло званої мені довіри. Обіцяю продовжувати вивчати лікарську науку і сприяти всіма силами її процвітання». «Приймаю з глибокою вдячністю даровані мені наукою права лікаря і, розуміючи всю важливість обов'язків, наданих мені цим званням, даю обіцянку протягом усього свого життя не затьмарювати честі стану, в який нині вступаю. Обіцяю повсякчас допомагати своїми найкращими знаннями стражденним, що вдаються до моєї допомоги, свято берегти довірені мені таємниці і не вживати у зло наданої мені довіри. Обіцяю продовжувати вивчати лікарську науку і сприяти всіма своїми силами її процвітання».¹

Отже, перед нами сповнений гідності й чесноти непорушний девіз кожного справжнього лікаря! І саме так його розуміли та несли в життя згадані вище обдаровані лікарі і вчені, кожен на своєму нелегкому поприщі.

У критичну і безнадійну для України епоху, напередодні темних 20-х і 30-х років, коли саме існування та майбутнє всіх і кожного були перетворені на попелище безбожною комуністичною елітою, вони, українські лицарі без зброї та шоломів, все ж не покинули Вітчизни. Не вчинили так, як це змушені були зробити, кинувшись у пучину еміграції, їхні авторитетні колеги по київській вищій медичній школі, зокрема професори Олександр Павловський, Михайло Лапинський, Георгій Рейн, Володимир Ліндеман, Арсеній Старков.

Але повернімося до тези вступу. Розмірковуючи про етичний і науковий фундамент передової української медичної думки, перенесімося в 60-ті роки XIX століття. Як відомо, у 1864 році,

¹ URL: <https://studfile.net/preview/5751663/page:4/>

слідом за скасуванням кріпацтва, в Російській імперії відбулась і земська реформа, яка вперше наблизила до селянства можливості медичної допомоги. Одним із найяскравіших прикладів таких починань стали повіти Херсонської губернії, яка об'єднувала родючі аграрні масиви. Фактично, це були плодonoсні латифундії, які швидко розвивалися і де в рамках капіталістичної гонки та економічного підйому почали широко використовувати сільськогосподарську техніку, зокрема, молотарки, проте без будь-якого дотримання правил охорони праці при роботі на них.

На простори губернії із сусідніх регіонів стали тисячами стікатися сільськогосподарські робітники, і їх не зупиняли ні травматизм, який збільшився при інтенсивному використанні такої небезпечної техніки, ні скупченість та епідемічні спалахи в нашвидкоруч збудованих бараках.

До честі громадської медицини краю, саме тут завдяки зусиллям губернського санітарного лікаря Михайла Уварова та його послідовника Миколи Тезякова вперше було впроваджено ефективні протиепідемічні та санітарні заходи. Були облаштовані перші лікувально-продовольчі пункти. Саме тут відбувалась реєстрація новоприбулих батраків, за невелику плату забезпечувались пристойний нічліг і гаряча їжа. Тут же виявлялися гострозаразні захворювання і надавалась необхідна медична допомога.

Херсонський приклад можна за правом назвати однією з найкращих сторінок земської медицини і санітарії. І її новим лідером, гідним продовжувачем гуманного подвижництва земських попередників, перетворювачем цих важливих починань у струнку соціально-демографічну стратегію став у 1889 році 32-річний Овксентій Корчак-Чепурківський, призначений земським санітарним лікарем Херсонського повіту.

Характерно, що Овксентій Васильович, виходець із релігійного середовища, син парафіяльного диякона, будучи реалістом-практиком, уже в 1890 році звертається до вивчення

метричних книг у православних приходах губернії. Уперше в медичній статистиці було піднято завісу над реальними даними руху населення на певній території, аж до відомостей про дати народження і смерті парафіян. Якщо вдуматися, у такий спосіб у світову науку було впроваджено вкрай необхідну об'єктивну санітарну статистику.

У 1891 році Овксентія Корчака-Чепурківського запрошують у Бессарабське земство на посаду завідувача земським санітарним бюро. Протиепідемічні заслони на шляху тифу, дифтерії, холери – ось його нові дні і ночі. На великому статистичному матеріалі молодий лікар, знову-таки вперше у світовій практиці, доводить періодичність епідемій дифтерії та їх антагонічність з іншими дитячими інфекціями. Ці дослідження стали підставою для присудження Овксентію Васильовичу 1898 року в Київському університеті ступеня доктора медицини.

А тепер повернімося в драматичні 20-ті роки, які бурхливо потрясають Україну, і розгляньмо привабливий образ Володимира Удовенка – недавнього земського дільничного лікаря в Бердичівському повіті, з населенням (на 1911 рік) близько 300 тис. осіб, із великою кількістю хвороб, травм, пологів. З повагою і співчуттям підкреслимо, що і тут перед нами відкривається ціла повість великого життя. Важливо відзначити: саме лікаря Володимира Удовенка його наставник і вчитель Овксентій Корчак-Чепурківський у періоди зміни влади в новій Україні залучає на посаду керівника санітарного департаменту Міністерства народного здоров'я і опікування. Цей осередок став у тяжкі роки справжнім організаційним центром протиепідемічних заходів в УНР.

Якби ж знати! У доповідній записці ДПУ «Про підсумки з викриття українського контрреволюційного підпілля на Україні в зв'язку зі справою «СВУ» серед арештованих «змовників» згадується і професор В. Удовенко. Пекельна доля цього прекрасного лікаря, вченого, педагога фактично вже була передбачена – від заслання до розстрілу без суду.

Писати про трагічну долю Володимира Удовенка нелегко, але необхідно – заради вищої правди і справедливості. Його ім'я, серед інших українських жертв сталінщини, лише відносно недавно, зусиллями вчених Національного медичного університету, було повернено у світ. До образу В. Удовенка ми ще звернемося у відповідному розділі нашої книги, так само, як і до постатей Аркадія Барбара, Володимира Підгаєцького та інших невинно вбитих у Сандармоху за «ви роком НКВС».

Звернімося тепер до трагічного і світлого образу Володимира Підгаєцького. Він також має постати на повен зріст свого таланту на наших наступних сторінках.

Серед приречених на муки і небуття якось особливо виділяється – горизонтами своїх починань, соціальних імперативів – професор Володимир Якович Підгаєцький, учений-гігієніст європейського масштабу, організатор, за дорученням і задумом академіка О.В. Корчака-Чепурківського, першої в межах СРСР і Східної Європи кафедри професійної гігієни в структурі Київського медичного інституту, поборник наукового відродження фізичного виховання і його вдосконалення як елемента гармонізації особистості, реформатор-гігієніст у сфері сільськогосподарської праці. В. Підгаєцький у числі новаторів у сфері НОП (наукової організації праці), як ми вже згадували, 1927 року був запрошений у Рим на Третій Міжнародний конгрес з проблем НОП. У рамках агрономічної секції В. Підгаєцький виступив із доповіддю німецькою мовою, без перекладача, про аспекти фізіологічної регламентації жіночої праці на сільськогосподарських і, зокрема, бурякових плантаціях. Це глибоко новаторське, етично і науково перспективне повідомлення українського вченого-гігієніста, єдиного фахівця з УРСР і СРСР, запрошеного на конгрес, було сприйняте аудиторією з великою увагою. Воно відповідало необхідному формату і стилю гендерного підходу і психофізичного прагматизму в праці, застосовуваного до робітниць на полях. Були намічені подальші прямі наукові контакти між галуззю досліджень В. Підгаєцького

і відповідними профільними НДІ Німеччини, Великобританії, Нідерландів та інших європейських країн і науковими українськими інституціями в його особі. Доповідь дослідника з Києва було опубліковано в збірнику праць конгресу.

Але згодом у долі Володимира Яковича, як і інших жертв процесу «СВУ», відбувся непоправний зсув. Без будь-якої реальної вини він був заарештований за ордером ДПУ в жовтні 1929 року. Після низки провокаційних допитів із свідомим викривленням істини В. Підгаєцький вердиктом Вищого суду УРСР був засуджений до 8 років ув'язнення й етапований на Соловки. У 1937 р. видатний учений-новатор був повторно засуджений «трійкою» НКВС по Ленінградській області і приречений до розстрілу в значній за кількістю групі «українських буржуазних націоналістів» (за трактуванням НКВС), які до цього декілька років страждали в льодяних бараках віддаленого острова. Вирок було виконано. Тіло безвинно вбитого діяча науки покоїться у фактично безіменній братській могилі в цьому краї.

«Немає людини – немає проблеми». Цю безумовно й безжально виконувану настанову вождя було скеровано і на праці так званих «ворогів народу». Книги й розробки Володимира Підгаєцького, його публікації в різних виданнях, так само, як і праці Володимира Удовенка, й інших «викритих зловмисників», були майже цілком знищені. У генеральному каталозі Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського це велике ім'я відсутнє. Частина робіт В. Підгаєцького згадується в номінаціях лише в особливому депозитарії основної академічної бібліотеки України. Окремі видання деяких праць ученого вдалося знайти, в результаті ретельного пошуку, тільки в провідних публічних бібліотеках Москви, Санкт-Петербурга та Львова, і збереглися вони, зрозуміло, зовсім випадково.

І ось на прохання одного з авторів цієї книги, академіка НАМН України О.П. Яворовського, його вихованки з кафедри гігієни праці Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, сестри Ельвіра й Анжела Шалаєви, які проживають

нині в Італії, здійснили пошуки виступу В. Підгаєцького в Публічній бібліотеці в Римі. Вони стали успішними. Було знайдено стенографічні звіти Конгресу, і серед них – доповідь українського вченого. Через довгі десятиліття ці рядки, в перекладі рідною мовою, були опубліковані в сучасній Україні в книзі, присвяченій В. Підгаєцькому.

Чому саме в такій диспозиції ми зводимо наріжний камінь нашого нового великого дослідження, яке багато в чому узагальнює справжні чинники мотивації кремлівської злочинної постановки в Харківському оперному театрі?

Авторів, насамперед, надихає необхідність історичної та ідеологічної справедливості щодо наших героїв. Потрібно сказати нове слово на захист незаслужено затаврованих і забутих наших попередників, а відповідно, необхідний і новий погляд на їхні наукові та громадські образи.

Об'єктивно вдивляючись в історію Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, який наближається до свого 180-річчя, та медико-профілактичного факультету, що відзначатиме 90-річчя, ми вважаємо, що сказане і зроблене стане своєрідним історичним меморіалом на честь славної плеяди будівничих охорони здоров'я і медичної науки в Українській Народній Республіці – попередниці сьогоденної України ХХІ століття.

Ми віримо, що це видання, з широким використанням і цитуванням уже наявних друкованих праць про стовпів медичної науки УНР, а також нових архівних матеріалів, гідно вшанує пам'ять подвижників громадського медично-соціального підйому на світанку української самостійної держави.

У вступі до нашого комплексного видання ми повинні віддати належне першим поважним дослідникам значного потаємного масиву, здавалося б, назавжди засекречених відомостей про цей злочин тогочасної влади.

Насамперед, це дослідження В.І. Пристайка і Ю.І. Шаповала «Шлях на Соловки» (1997) та інші їхні праці; книга Д. Архієрейського та В. Ченцова «Антирадянська національна опозиція

в УРСР в 20-ті рр. і погляд на проблему крізь архівні джерела» (2000); праця Н. Полонської-Василенко «Українська Академія Наук: Нарис історії» (1993); розвідка В. Ганіткевича «Володимир Удовенко – український вчений-гігієніст» в книзі «Українські лікарі-вчені першої половини ХХ ст. та їхні наукові школи» (2002); книга Ю.І. Кундієва, О.П. Яворовського, І.М.Трахтенберга, І.М. Сахарчука «Володимир Підгаєцький: повернення із забуття. 1889–1937» (2008); монографія В.Ф. Москаленка, В.Г. Бардова, А.М. Гринзовського, О.П. Яворовського, І.М. Сахарчука, С.Т. Омельчука, В.І. Зенкіної «Володимир Удовенко: життєпис репресованого професора-гігієніста» (2012); праця О.Є. Боброва «Медичне право» та інші дослідження в цьому аспекті.

Варто з особливою шаную згадати й наукові праці видатного вченого-архівіста, кандидата історичних наук, доцента НМУ Івана Михайловича Сахарчука, чиї глибокі дослідження, викладені в низці публікацій, проливають абсолютно нове світло на проблеми, які ми розглядаємо.

Відмітимо також монографію В.Ф. Москаленка, В. П. Ляховського, Ю.Г. Віленського «Доторк до полум'я. Національний медичний університет імені О.О. Богомольця в постатях ректорів» (2007).

До задуму цієї книги, на нашу думку, мають безпосередній стосунок і роздуми Володимира Литвина «Драматичні уроки героїки» в передмові до «Доторку до полум'я»: «Унікальна, незабутня цінність історії, – пише він, – полягає в тому, що вона завжди органічно поєднує хронологічну віддаленість віків зі злободенністю теперішнього часу. Наявність такої пам'яті якнайповніше характеризує рівень і стан духовного здоров'я нації, цивілізованості її обличчя, виступає головним виразником загальної відданості історичній правді».

Отже, такою ж є і «формула» запропонованої нами книги. Бо тільки словом ми сьогодні можемо повернути в ХХІ століття імена та ідеї цих багатьом невідомих діячів і героїв нашої історії.

РОЗДІЛ 1

Гаряче дихання минулого: Українська Народна Республіка у випробуваннях

Нове століття мільйони людей зустріли з надією і сподіваннями на краще, на прогрес – і духовний, і матеріальний. На жаль, такими виявилися лише перші роки ХХ століття. Почалася невдача для Росії російсько-японська війна, громадські хвилювання і потрясіння. Згодом на деякий час усе заспокоїлося, 1913 року в Києві, на території нинішнього Олімпійського стадіону, навіть з успіхом відбулася грандіозна Всеросійська торгово-промисловиставка європейського масштабу. Але 1914 року сталося фатальним прологом Першої світової війни: в Сараєво стався замах терориста Гаврила Принципа на спадкоємця престолу Австро-Угорщини ерцгерцога Фердинанда. Так було розв'язано Першу світову війну. Здавалося б, їй ще можна було запобігти. Вільгельм II, коронований володар Німеччини, і Микола II, російський самодержець (до слова, вони були родичами) не готувалися до кривавих битв.¹ «Бажано, щоб Росія утрималася від прямої участі у конфлікті між Сербією і Австрією», – телеграфував Вільгельм Миколі Романову в Санкт-Петербург. Однак катастрофа нестримно наближалася, в Росії почалася широка мобілізація. Пролилася перша кров, але хотілося вірити, що криваві події незабаром завершаться. Проте такого не сталося. Спочатку країни, що ворогували, зухвало брязкали зброєю в захваті від уда-

¹ Переписка Вільгельма II и Николая II накануне Первой мировой войны. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki>

ваних перемог. Минуло кілька років, почався 1916 рік. Бойові дії стають все запеклішими. Цей другий період війни увійшов в історію Російської імперії і найбільше – її українських губерній смугою тривоги і невдач. На тисячокілометровому фронті, від верхів'їв Дністра до Ризької затоки, тривають бої, Російська імперія зазнає поразок у Галичині і Польщі. Українцям – громадянам імперій, які ворогують, доводиться воювати по різних боки. Російські війська залишають Брест-Литовськ, Рівне, Львів, Луцьк, Гродно. Київ перетворюється на прифронтове місто, там відкрито понад сто шпиталів. У цих боях російська армія втратила близько 2 млн солдатів.

«Мої доблесні воїни! Серцем і думкою я з вами в боях і окопах...», – жалісливо звертається до багатостраждальних полків і дивізій Микола II.² Безпорадні слова про прийдешні випробування в новому році. Повідомлення в газетах про атаки німецьких гідролітаків, кораблів і підводних човнів чергуються з повідомленнями про майбутній приїзд «Государя Імператора» в діючу армію та репортажами про відвідини найяснішими особами шпиталів, де вони роздають подарунки і нагороди.

Противник обстрілює перев'язувальні пункти, застосовує нові види снарядів, начинені фосфором, використовує гази з іпритом та люїзитом. Наприклад, на фронті був отруєний газом майбутній російський письменник-сатирик Михайло Зощенко.

Усе тривожнішими стають і заголовки в київських газетах: «Асептичні пакети для поранених», «Противіспяні щеплення», «Допоможіть сліпим трудівникам», «Подорожчання цін на вугілля», «Заснування резерву лікарів з хірургічною підготовкою». На фронті перебувають і Олександр Черняхівський, Володимир Удовенко, Володимир Підгаєцький, Микола Кудрицький,

² Мосієнко О.В. Російська та австро-угорська пропаганда на Південно-Західному фронті в 1914–1917 рр. : дис... канд. іст. наук : 07.00.02 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2019; Галаган М. З моїх споминів (1880–1920 рр.). Київ : Темпора, 2005. 656 с.

Аркадій Барбар – як військові лікарі або представники земств. Усі вони в 1929 р. будуть арештовані та звинувачені в справі СВУ – Спілки визволення України.

Медичну допомогу на фронтах надають переважно підрозділи російського Червоного Хреста.

Одним із добровольців у цих госпіталях став військовий лікар Михайло Булгаков, який відтворить ці воєнні події в романі «Біла гвардія».

Тим часом на Південно-Західному фронті, де військовими хірургами працювали світила київської хірургії Євген Черняхівський, Микола Волкович, Олексій Кримов, Олександр Павловський, у ці тижні сталися події, які могли змінити подальший хід війни на користь Петрограда.

Командувач фронту генерал Брусилов у березні 1916 р. починає новий наступ. Після багатогодинної артилерійської прелюдії відбувається «брусиловський прорив». За 13 днів російські війська долають відстань від Кам'янця-Подільського до Чернівців, але наступ захлинається, його не підтримує цар. Для українських міст і сіл цей невдалий наступ обертається небаченими руйнуваннями та людськими втратами.

Лютий 1917 року. Після численних заводських страйків та селянських бунтів Микола II зрікається престолу, до влади приходить Тимчасовий уряд на чолі з О. Керенським.

Проте в жовтні того ж року у результаті більшовицького перевороту поміркованого Керенського змитає авантюристична більшовицька верхівка на чолі з Ульяновим-Леніним, який щойно повернувся з еміграції.

Україна, всупереч більшовицьким провокаціям і обіцянкам, усе ж крокує до самостійності. Так чи інакше, тривожної весни 1918 року було підписано Брестський мир, унаслідок чого червоноармійські частини змушені були тимчасово забратися геть із повсталोї України. В країні знову відновлюється державність.

Але повернімося трохи назад. Що відбувається в Києві? Випробування для Української Народної Республіки (УНР), проголошеної 20 жовтня 1917 р., яка відгородиться від більшовиків Третім Універсалом як маніфестом своєї державності, тільки починаються. Низку прогресивних кроків робить Центральна Рада на чолі з Михайлом Грушевським. Брестський мир, який гарантує Україні самостійність, було підписано 9 лютого 1918 р. Запам'ятаймо цю дату... Однак тоді ж, 1918 року, в Харкові було проголошено «Українську Робітничо-Селянську Республіку», і призначений Кремлем комуністичний лідер В. Антонов-Овсієнко починає всіма можливими способами боротися проти «буржуазно-націоналістичної Центральної Ради», апогеем чого стає так зване Січневе повстання в Києві, спровоковане більшовиками.

28 січня 1918 р. прихильники Раднаркому захоплюють у Києві завод «Арсенал», у сутичках гинуть люди. Потім трагедія під Крутами, коли в боротьбі з більшовиками гине студентський український курінь. Більшовицька армія злочинця М. Муравйова захоплює Київ, де починається безжальний «червоний терор», бомбардуваннями прицільно руйнують і будинок Михайла Грушевського. У ніч з 8 на 9 лютого 1918 р. установи Центральної Ради змушені евакуюватися з міста. Муравйов віддає наказ «нещадно знищити в Києві всіх гайдамаків, старшин, юнкерів, монархістів, українських самостійників і всіх ворогів революції».³ У місті понад 10 тис. загиблих. За умовами Брестського миру, після 14 днів варварського панування більшовики все ж таки тимчасово залишають місто.

Німецькі війська входять у зруйнований та «мертвий» Київ. На жаль, немає миру під тополями. «Селяни ставляться до нашої армії неприязно», – повідомляють у Відень австрійські

³ Савченко В.А. Авантюристы гражданской войны: Историческое расследование. Харьков : Фолио; Москва : АСТ, 2000 (Раздел: Главнокомандующий Муравьев: «... Наш лозунг – быть беспощадными!»). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

дипломати. Вони характеризують президента УНР Михайла Грушевського як ідеаліста, який не має впливу на широкі верстви населення.⁴ 24 березня 1918 р. формується наступний, останній уряд Центральної Ради на чолі зі Всеволодом Голубовичем.

У його складі було шість українських соціал-революціонерів і чотири соціал-демократи. Однак через їхню політичну нерішучість їм не вдається налагодити мирне життя в країні. Селяни озброєні, відчувається дефіцит продуктів харчування та грошей, що призводить до нової кризи. У ніч на 24 квітня 1918 р. німецькі й австрійські керівники експедиційної армії на чолі з генералом Гренером, які перебувають у Києві, скликають таємну нараду, на якій вирішується питання про насильницьке відсторонення Центральної Ради від влади. В ці тижні посилюється стратегічна діяльність консервативної Української громади, об'єднаної навколо Павла Скоропадського.

Скоропадський починає співпрацю з групою українських хліборобів-демократів. Німецькі генерали роблять ставку на зміну уряду. 29 квітня 1918 р. на конгресі партії хліборобів-демократів, куди прибули 6432 делегати, Павла Скоропадського обирають Гетьманом всієї України. У своєму слові він скаже: «Панове, я дякую вам, що ви довірили мені владу. Не для особистої вигоди я беру на себе цей тягар. Ви добре знаєте, що всюди панує анархія, і тільки тверда влада може навести порядок. На вас, хлібороби, і на добропорядні верстви населення я буду спиратися і молю Бога, щоб він дав нам силу і рішучість врятувати Україну».⁵ Це лаконічне, але досить вичерпне кредо Гетьмана.

«Великий був рік і страшний по Різдві Христовім 1918, але 1919 був за його страшнішим», – ці слова з булгаковської «Білої гвардії» згадуються в багатьох книгах. Чужа мова, сірі колони німецьких

⁴ Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. Київ: Вид-во «Україна», 1995. – 206 с.+ іл. (16 с.).

⁵ Михайлова О.Ю. Павло Скоропадський: «Крім негідників, усі підуть за мною». Київ : Парлам. вид-во, 2018. 368 с. (Серія «Політичні портрети»).